

La via menorquina del creixement

Emili M. Farré-Escofet

L'ILLA de Menorca, per la seva història, localització, importància estratègica del port natural de Maó, etc., ha assolit uns trets econòmics i culturals específics que sovint han restat amagats per la seva inclusió administrativa a la "província" balear.

Hi ha hagut una manera pròpia, típicament menorquina, de reaccionar davant les pressions demogràfiques, la insularitat, les ocupacions anglesa i francesa, que ha fet que Menorca destaqués en el sistema regional al qual pertany, dibuixant un model de creixement propi davant el creixement estatal i balear dels anys seixanta i setanta.

Aquest creixement s'ha fonamentat en la indústria tradicional menorquina (calçat i bijuteria), en una ramaderia racionalitzada i en la incorporació, val a dir que retardada i amb un protagonisme menor, del turisme i de la construcció.

Hi ha uns elements previs al creixement i a la reestructuració de l'economia menorquina, durant els seixanta. Es tracta d'una economia estructurada ja abans dels anys de desenvolupament, que no solament crea unes activitats noves, sinó que les potencia i revoluciona.

Amb la puja del preu de la plata, els anys trenta donen lloc a una transformació de les activitats: dels moneders de plata al metall platejat. Durant el decenni dels quaranta, s'hi introdueix una branca bàsica: la bijuteria. Als anys de la postguerra, amb el proteccionisme regnant, la indústria fabril menorquina es va orientar gradualment cap al mercat peninsular. És una economia força primitiva, basada en el taller familiar, en l'artesà que, o comercia pel seu compte, si és prou important, o esdevé industrial a domicili per compte d'una empresa o d'un comerciant més rellevant. Durant els quinze anys primers després de la guerra, la indústria menorquina és, en general, de tipus artesà. És l'època del taller d'artesania, de les empreses individuals i de les societats paral·leles. Aquestes darreres esdevenen un mimetisme de l'agricultura: es tracta del pacte societari entre un soci capitalista (rendista en una fase estancada) i un obrer avantatjat, o mitger, que estableix el seu taller amb l'ajut del capital menorquí.

Fins aquests anys, l'endegament de l'economia depèn gairebé exclusivament del treball propi i del capital propi. És una economia força estancada que es refà lentament i que converteix Menorca en l'illa allunyada i menys coneguda dels seus veïns més pròxims de la península.

La recuperació lenta —avançada la postguerra— dels sectors bàsics, com la bijuteria i el calçat, en una estructuració força artesana i de petita indústria, serà el potencial de creixement dels anys seixanta.

Un altre element previ és la renovació continuada de la ramaderia, la qual va substituïnt d'una forma creixent el caràcter cerealista de l'agricultura, molt castigat per la política interventora dels anys quaranta.

1 ■ EL RITME DE CREIXEMENT

A) Els indicadors físics

1. *La població.*— La població del 1910 era de 42.082 persones. Aquesta magnitud roman estancada fins el 1960, any en què la xifra de població és de 42.953 habitants. La sortida d'aquest estancament és sobtada i accelerada. El 1975, la població illenca arriba a la xifra de 55.105 persones. Aquest creixement té dues etapes:

- 1960-65: amb un increment que porta a superar lleugerament els 45.000 habitants.
- 1965-75: amb un increment encara més fort de gairebé 10.000 habitants en valor absolut.

2. *L'evolució de la població activa.*— És indicativa d'una disminució de la població activa agrícola i del transvasament cap als sectors més productius, fet que palesa un element de creixement en l'economia illenca.

DESCOMPOSICIÓ DE LA POBLACIÓ ACTIVA

	1960	1965	1970	1975
Agricultura	29,83	27,33	16,29	15,01
Indústria	53,15	45,48	54,48	48,21
Serveis	17,02	27,19	29,23	36,78

3. *El moviment físic de mercaderies.*— L'evolució de les entrades per Maó és indicada al quadre següent:

1965 = 100			
1963	.....	75	1970
			.....
1964	.....	86	1971
			.....
1966	.....	106	1972
			.....
1967	.....	135	1973
			.....
1968	.....	158	1974
			.....
1969	.....	184	1975
			.....

Periodificat aquest procés, podem observar:

- 1960-64: 26.696 Tm entrades
10,66% taxa mitjana anual
- 1964-73: 191.345 Tm entrades
14,51% taxa mitjana anual
- 1973-75: - 12.556 Tm entrades
- 4,74% taxa mitjana anual.

4. *Els increments de producció industrial.*— L'índex global d'increment de producció industrial durant el període 1965-75 és estimat en un 28% per any.

5. *El trànsit de passatgers.*— També ací, el creixement palesa una acceleració més forta entre els 1970-75. La taula següent així ho reflecteix:

1965 = 100			
1963	.....	44	1970
			.....
1964	.....	91	1971
			.....
1966	.....	120	1972
			.....
1967	.....	121	1973
			.....
1968	.....	147	1974
			.....
1969	.....	200	1975
			.....

6. *L'evolució de l'oferta hotelera.*— Indica l'acceleració del creixement a partir dels 70. La taula que segueix així ens ho indica:

1965	.....	100	1971
			.....
1967	.....	122	1973
			.....
1969	.....	191	1975
			.....

7. L'evolució del consum d'energia elèctrica.

1965 = 100

1966	121	1971	311
1967	148	1972	353
1968	182	1973	432
1969	217	1974	452
1970	248	1975	484

on observem l'acceleració progressiva dels ritmes de creixement.

B) Els indicadors monetaris

El procés de creixement de l'illa de Menorca pot ser determinat segons l'evolució de la Renda Il·lenca.

L'increment de la mitjana anual de la Renda Il·lenca, a preus constants, és, per períodes bianuals o anuals:

Δ mitjà renda anual (69/68)	..	12,66 %
Δ mitjà renda anual (71/69)	..	13,92 %
Δ mitjà renda anual (73/71)	..	9,71 %
Δ mitjà renda anual (75/73)	..	6,84 %

per un període més llarg:

Δ renda (73/68)	.....	11,96 %
------------------------	-------	---------

i per a tot el període considerat:

Δ renda (75/68)	.....	10,48 %
------------------------	-------	---------

Les característiques d'aquest ritme de creixement són:

- Un ritme de creixement molt elevat des del punt de vista de la renda, en el període 1968-75, que supera el 10 per cent per any.
- Un ritme de creixement, encara més fort, si el considerem fins el 1973, abans de la incidència de la crisi econòmica del 1974.
- El creixement durant el període 1968-75 té dues etapes:
  - 1968-71: de fort creixement, amb ritmes entre el 12 i el 14 per cent;
  - 1971-75: amb un creixement fort, però que ja inicia un procés de desacceleració, a causa d'uns ritmes de creixement entre el 9 i el 6 per cent.

Δ MITJÀ ANUAL DE RENDA ABSOLUTA

	Menorca	Balears	Espanya
Δ renda (69/68)	12,66	12,65*	7,91*
Δ renda (71/69)	13,92	9,98	7,71
Δ renda (73/71)	9,71	4,13	9,00
Δ renda (73/68)	11,96	8,86**	8,20**

Durant el període 1968-73, el creixement menorquí és més intens que el balear i l'espanyol, cosa que corrobora la tesi del desfasament temporal del creixement menorquí en relació a l'espanyol, iniciat a les primeries dels seixanta.

2 ■ EL NIVELL DE RENDA ILLENCA

Per tant, podem estimar que la Renda per càpita illenca, el 1975, se situava entre 2.850 i 3.050 dòlars per càpita.

Aquest nivell de renda és força elevat, si el comparem amb el de

les Balears	2.650
Espanya	2.025*

* Banesto (provisional)

o amb el d'algunes illes, com:

Malta	1.150
Xipre	1.220
Barbados	1.950

Dades del 1974.

Statistical Yearbook, 1975

A l'economia de Menorca, si bé del 1960 ençà —i fins i tot abans— s'hi descabella un procés de creixement, aquest té la seva quantificació més aguda durant la segona meitat dels seixanta, i s'hi presenta una desaceleració a partir del 1973, aproximadament. D'una forma sintètica, ho trobem expressat en algunes magnituds físiques i monetàries que donem a continuació:

Indicador	Període	Valor
Entrada de mercaderies (taxa mitjana anual) . .	1960-64	10,66 %
	1964-73	14,51 %
	1973-75	-4,74 %
Immigració neta	1955-60	-1.455
	1960-65	+ 286
	1965-70	+2.217
	1970-75	+1.957
Renda Illenca	1968-69	12,66 %
	1969-71	13,92 %
	1971-73	9,71 %
	1973-75	6,84 %

3 ■ EL "MEDI DAURAT" MENORQUÍ

Menorca, com a país petit, ha conservat, atesa la seva limitada superfície, una proporció entre la rodalia exterior, la dimensió geogràfica i la seva població. I entre el creixement econòmic i l'estructura social que hom vol preservar. L'assoliment d'aquest "medi daurat" passa per una economia no "desenvolupista", amb un creixement sostingut, però, com hem vist, amb un força elevat nivell de renda per càpita.

Un "medi daurat" és un punt d'equilibri virtual en una trajectòria de creixement que incorpora un model social.

El *golden mean* menorquí és, per tant, una conseqüència d'un tipus de creixement determinat, i està servit o caracteritzat pels elements següents:

- orografia poc accidentada;
- baixa densitat de població, atesa la zona de l'àrea mediterrània. Menys de 100 hab./km².

Això té també una certa relació amb els límits de la infraestructura:

- ni forts processos d'acumulació ni indústries amb intensitat elevada de treball, fet que dona lloc a un creixement equilibrat de capital i treball. Això preserva de situacions que aboquin a l'atur elevat o a la desaparició d'empreses. El ritme de mecanització és adequat a l'horitzó empresarial i a la població activa existents;
- pactisme i pragmatisme en les relacions entre capital i treball, o entre propietat i artesanat. Mitjançant l'amatgeria al camp i fins i tot l'amatgeria industrial, en vista a la creació de les societats paraleles esmentades per a l'associació de l'obrer avantatjat i el capitalista fill de la burgesia industrial;
- una estratificació social molt *sui generis*: la població activa es desglossa econòmicament (elaboració pròpia en funció del cens), el 1975, en:

empresaris i artesans independents	.....	18	%
treballadors per compte d'altri	.....	74	%
treballadors a domicili	.....	6,5	%
treballadors eventuais	.....	1,5	%

amb tot allò que suposa d'alta proporció, relativament, d'empresaris o oficis independents, una proletarització creixent però no massa elevada, i una elevada indústria a domicili amb un cert component d'integració social. Nogensmenys, caldria una estimació de la distribució personal de la renda illenca com a indicador del grau d'integració o de desigualtat social. Cosa que exigiria l'elaboració prèvia d'una comptabilitat illenca;

- la reserva de la terra i de l'espai, que es correspon amb una entrada baixa de capital aliè i amb la iniciativa dels polígons industrials;
- una indústria no contaminant que no deteriora el medi ecològic;
- un esperit fill de la Revolució Industrial que és font de pragmatisme, i amb una incidència en el temps, anterior a Espanya, que desemboca també en una opció de benestar;

- la reserva de l'estructura productiva, que es consolida o es caracteritza abans que es produeixin iniciatives foranes;
- serveix aquesta opció de benestar i aquest *golden mean*, un comportament de dedicació de renda que es dirigeix al consum o al patrimoni i que valora el nivell de vida present i la riquesa;
- per tant, un procés poc accelerat d'acumulació i de creació de llocs de treball;
- una defensa de la renda de situació,
- i un medi ambient benigne en el sentit que hi són més senzilles o més simplifiquades d'assolir unes certes condicions de vida que en unes altres zones d'urbanització i densitat de població elevades. Els problemes de transport, habitatge, equilibri per la proximitat del medi natural, etc., se solucionen molt més fàcilment. La baixa emigració és un indicador d'aquesta "benignitat".

La substitució de productes, més que no el creixement fort de la capacitat productora, afavoreix el caràcter oligopòdic de l'economia menorquina. Aquest oligopoli —o multiplicitat de petits monopolis— s'assoleix per la reserva del mercat que es produeix a causa de la diferenciació del producte.

L'oligopoli assegura la fixació *mark up* del preu que repercuteix en els preus de les primeres matèries i dels productes intermedis.

L'oligopoli i la diferenciació dels productes permet de suportar un model de creixement on els preus es formen tenint present:

- una tecnologia on l'estalvi de treball és limitada (exceptuant els derivats de l'agricultura);
- una distribució de rendes i una dedicació de renda on el comportament de consum privat és elevat;
- uns processos amb una relació capital-treball que no és alta, fet que lliga amb l'element tecnològic.

4 ■ ELS FACTORS DE CREIXEMENT

La insularitat constitueix una reserva diferencial i una dificultat alhora. És una limitació de recursos, un aïllament i una superació, per la via del treball i de l'enginy, de les dificultats de subsistència.

D'aquí la importància dels factors emprenedors i de treball en l'explicació del model de creixement i de l'estructura social que se'n deriva.

La ruptura d'insularitat constitueix un element molt explicatiu de les fases econòmiques menorquines.

Els factors bàsics de creixement es corresponen amb els factors de ruptura d'insularitat. És a dir, corresponen amb:

- ★ el port com a via comercial a l'ocupació anglesa;
- ★ l'obertura i el desenvolupament del mercat colonial fins a la segona dècada del segle XX;
- ★ l'aeroport en les fases 1964 i 1968;

★ l'ampliació del port, el 1976,

i aquells elements de ruptura instats com a tals pel factor empresarial, per l'episodi d'uns homes que modifiquen l'acció econòmica de l'illa amb l'exterior. Els factors històrics i geogràfics, per tant, són un element molt explicatiu a Menorca de la configuració del seu model de creixement.

L'herència cultural de Menorca i el pragmatisme que la caracteritza li han permès de trobar la via de creixement o de continuïtat, i la solució als *impasses* o a la decadència d'algunes activitats. La successió d'activitats, al llarg del temps, així ho indica: a) agricultura de subsistència; b) ramaderia i comerç; c) calçat, construcció naval, teixits, electricitat i moneders de plata; d) calçat, bijuteria i metall, i derivats de l'agricultura i turisme. Vet ací la continuada i valuosa via menorquina del creixement.

Podem inferir que la influència del creixement peninsular i l'extensió del seu mercat introdueix un nou dinamisme en l'economia illenca, i esdevé una ruptura a la insularitat. L'efecte del creixement peninsular és retardat en l'economia menorquina:

$$\begin{aligned} \text{Renda Menorca} &= a + b \\ \text{Renda espanyola (t-1)} + C \text{ Renda E (t-2)} &+ \dots \end{aligned}$$

i explica la inducció del creixement espanyol, via demanda especialment, a l'economia de Menorca. Però aquesta inducció reclama, com veurem, un inici d'embranchada pròpiament menorquina que es dona en la primera meitat dels seixanta. En aquest període:

Renda Menorca % F (treball, estalvi interior, factor empresarial),

i esdevé condició per al creixement de la segona meitat.

Des del 1965, té lloc un creixement que, si dèiem que es basà en les ruptures d'insularitat en l'impuls de la RN espanyola, també utilitzava, d'altra banda, les reserves de productivitat latents en l'economia menorquina.

Aquestes reserves que han desencadenat el creixement illenc són:

- l'aprofitament d'una qualificada base artesana i manufacturera en processos mecanitzats;
- el canvi de la gestió empresarial vers una gestió de comercialització per a l'expansió de la demanda i del mercat diferenciat;
- un procés de racionalització industrial on els polígons industrials esdevenen un dels exemples més clars;
- un procés d'utilització de serveis comuns industrials i d'acords de gestió dels quals són un exponent el Selec Balear i Sebime, amb tot allò que suposa, d'altra banda, d'estandardització de productes i de reforçament de marca;
- una racionalització i una expansió forta en la indústria dels derivats de l'agricultura, que ha afectat alhora la racionalització agrícola i que comporta abandonar els "llocs" marginals, la introducció del regadiu, la millora i l'homogeneïtzació de les races, l'ensitjament i l'increment de la

producció de farratges, i un procés de mobilització de mitgers a la recerca del lloc més bo o del propietari més dinàmic. I per la necessitat d'una gestió més encertada de l'amo (mitger), un finançament més elevat dels propietaris i la dificultat que aquests assolixin —sense paper capitalista— la renda situacional de l'absentista;

- l'aprofitament de la reserva natural per la nova iniciativa turística —facilitada per l'obertura de l'aeroport, el 1968—, aprofitament que completa l'estructura productora menorquina i que indueix l'embranchida de la construcció (1968-73). D'altra banda, el desfasament turístic en el creixement menorquí permet la possibilitat de la racionalització agrícola més que l'abandonament del sector del camp per un altre sector nou;
- la utilització de la mà d'obra d'una forma més sistemàtica en processos directament industrials. Així, el percentatge de mà d'obra a domicili dins la població activa passa de l'11,07, el 1965, al 6,5, el 1975;
- la utilització de la mà d'obra en processos de productivitat monetària més elevada, mitjançant el transvasament de mà d'obra del camp a la indústria i als serveis (vegeu els indicadors físics de creixement i l'evolució de la població activa);
- l'increment dels salaris, que es descabdella i que insta a la racionalització dels llocs i de la indústria, i que és característica de qualsevol procés de creixement. Increment de salaris que les mateixes migracions, des de la península, provoquen.

En resum, el creixement de l'economia illenca presenta, finalment, els trets següents:

a) No té lloc amb un pes important de la demanda intermèdia, ja que serveix la demanda final extra illenca. Només hi ha un cas d'articulació forta: el de la ramaderia amb la indústria del formatge. Al que, d'una manera circumstancial, es pot afegir la construcció en l'època de forta construcció turística.

La quasi absència de la demanda intermèdia illenca es correspon amb la dimensió de la insularitat. Si la forniture podia instituir-se en indústria auxiliar i induïda de la bijuteria menorquina, aviat canvia d'aspecte. La dimensió sectorial menorquina obliga la forniture a ésser fonamentalment proveïdora de la demanda peninsular, malgrat la importància de la bijuteria a Menorca.

b) La inducció és per via de la demanda exterior.

c) La importància creixent dels serveis illencs —no estrictament turístics— es produeix per via de la renda de l'illa.

d) El sector turístic no apareix fins la segona meitat dels seixanta, i serveix, en part, a la demanda interior o a la dedicació interior de renda, i assoleix un pes notable però no decisiu en funció del seu valor afegit; però, també, introdueix un element de pressió i inflacionari, per via dels productes de consum i de la mà d'obra. La revalorització dels terrenys en el període 1965-75 palesa l'embranchida turística i esdevé una renda de situació dels menorquins o un transvasament

de renda dels sectors turisme i construcció (sector reduït) cap als propietaris de la terra.

e) El creixement accentua l'estructuració capitalista i el procés societari. Així, segons el cens facilitat per la Delegació d'Hisenda, l'evolució societària és reflectida al quadre següent:

SOCIETATS DOMICILIADES A MENORCA

Any	Nombre societats	Capital social
1950	31	10.392.060,-
1960	39	50.412.450,-
1965	68	179.072.800,-
1970	112	599.742.800,-
1975	195	934.194.000,-

Malgrat tot, si bé la indústria menorquina no és local, perquè depèn de la demanda exterior, només cinc empreses de l'illa ofereixen una estructura netament capitalista.

f) El sector industrial més important modifica el sostre de creixement mitjançant la comercialització i la marca, i accentua l'oligopoli illenc. Els períodes d'expansió menorquina es corresponen amb la necessitat d'inventar o crear el mercat (a començament de segle, per substituir les colònies). Des d'aquest punt de vista, és adient l'esforç comercial d'uns quants empresaris illencs per assolir una porció del mercat peninsular en expansió. Al costat d'aquests sectors empresarials en subsisteixen d'altres que no efectuen, per la via de la gestió, la ruptura d'insularitat.

g) L'harmonització del creixement i de l'estructura productora es produeix per la constatació de les pròpies possibilitats i el seu ús d'una forma gradual, així com per la creació contínua de noves possibilitats.

h) El creixement menorquí s'ha assolit amb un sector públic microcefàlic corresponent a la manca d'instància polític-administrativa pròpia. El constrenyiment de les hisendes locals i, en concret, dels municipis menorquins, s'ha fet evident en els ingressos i les despeses limitats, fixats per un Estat centralista; ingressos i despeses que no eren adequats a les necessitats del creixement illenc.

La infraestructura a finançar, a nivell de la Diputació provincial, també ha estat molt negligida.

i) La ruptura d'insularitat es produeix per l'aeroport i per la integració amb la demanda peninsular, gràcies al millorament de la gestió empresarial en els processos productors i comercials. Es tracta d'una ruptura d'insularitat per la integració a l'economia peninsular en les compres i vendes, en l'increment del moviment turístic des de la península, l'intercanvi de gestions entre illa i península i el moviment de treball i capital (aquest darrer des de la fi dels seixanta i començament de la dècada actual).

- j) La ruptura d'insularitat és alhora superació de l'estancament demogràfic.
- k) L'estructura productora oligopòlica dóna lloc a la renda ricardiana de la major productivitat o racionalització d'alguns "llocs" i de la més bona productivitat o consolidació oligopòlica d'algunes empreses.
- l) La ruptura d'insularitat és evident quant a gestió comercial en l'elevada capacitat exportadora *strictu sensu* del calçat i la bijuteria, on la venda a l'exterior és, respectivament, del 66 i del 40 per cent de les seves produccions respectives, com hem estimat al § 2.
- m) Una balança comercial amb superàvit, en valor, com a paradigma de la ruptura d'insularitat i de la superació de la subsistència. Tot i que no hem pogut estimar un valor de la balança comercial (amb la península i amb l'estranger) de l'economia menorquina, podem fer-hi unes quantes consideracions.
- En resum, per a millorar el nivell de renda, la capacitat de compra illenca a l'exterior és funció de la capacitat de venda a l'exterior.

- n) El creixement menorquí, del 1960 al 1975, té dues etapes:

1.— L'etapa 1960-65 de recuperació no tan ràpida com la de la segona meitat, aprofitant els elements previs o l'estructuració incipient dels cinquanta. L'increment de renda menorquina pot ser formulat així:

$$Y_{60-65} = \text{funció (treball, estalvi interior, factor empresarial)}$$

2.— L'etapa 1965-73 de creixement fort instat per l'extensió de la demanda peninsular derivada del creixement espanyol i atesa per una reestructuració, des del 1955, de l'oferta menorquina. La formulació seria:

$$Y_{65-75} = a + bY_{(t-1)}(\text{Espanya}) + cY_{(t-2)}(\text{Espanya}) + dY_t(\text{internacional})$$

Finalment, la inversió força important dels setanta, truncada per la crisi econòmica, és funció de:

$$I_{73-70} = f(\Delta \text{ Renda } 60_s \text{ K exter.})$$

Cosa que pot donar lloc, en el futur, a una taxa desitjada (*warranted*) de creixement diferent a la que fixaria la instància menorquina.

- o) La potencialitat de creixement illenc no ha estat esgotada durant el període considerat, de tal manera que hi ha un sostre de creixement o una taxa natural quant a reserva natural i baixa densitat poblacional no exhaurits encara.

p) Hom pot parlar de via menorquina del creixement per l'estructuració productora illenca prèvia a l'embranchada de la segona meitat dels seixanta, pel seu caràcter exportador, per haver reeixit un cert "medi daurat", per la defensa de l'oligopoli, pel nivell de renda illenc, etc. El creixement illenc incorpora elements ben curiosos i menorquins i constitueix l'atàvica resposta a la subsistència i a la insularitat.

- q) La bipolaritat de Maó i Ciutadella ha suposat, en els anys analitzats de creixement, una estructuració econòmica força semblant a ambdues ciutats, que ha tendit a homogeneïtzar les dues economies locals —malgrat les diferències histò-

riques—. Aquesta bipolaritat natural de creixement ha estat acompanyada d'un despoblament i d'una pèrdua de dinamisme del centre de l'illa, com hem advertit al § 1, fet que ha significat un cert desequilibri espacial al si de l'illa.